

Mirza Hebib*

Izvorni znanstveni rad

UDK 347.252:34(37)

DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/28836>

Rad primljen: 2. veljače 2024.

Rad prihvaćen: 5. travnja 2024.

KONCEPT I PRAVNA PRIRODA PLODOUŽIVANJA U RIMSKOJ PRAVNOJ TRADICIJI**

Sažetak: *Koncept plodouživanja kao samostalnog prava, ius in re aliena, u Justinijanovim izvorima nije upitan, dok su s druge strane njegovo sistematiziranje, razvoj i pravna priroda u analizama klasičnog prava, bili predmetom ozbiljnih rasprava među romanistima, ponajviše u talijanskoj romanistici s početka 20. stoljeća. Pojedini romanisti plodouživanje su razumijevali kao pars domini, odnosno dijelom prava vlasništva koje vlasnik zadržava za sebe na poseban način, uskraćujući mu time položaj posebnog prava. U radu se analizira pojam i definicija plodouživanja (ususfructus), te se raščlanjuju pravni izvori i razlozi koji su uzrokovali razlike u razumijevanju pravne prirode instituta u rimskoj pravnoj tradiciji, posebice analizirajući pristup glosatora i postglosatora te refleksije njihova učenja na suvremenu pravnu doktrinu s početka 20. stoljeća.*

Ključne riječi: *plodouživanje, ususfructus, rimsko pravo, rimska pravna tradicija, građansko pravo, glosatori, postglosatori, emfiteuza, feudalno pravo, pars domini*

1. UVODNE NAZNAKE

Plodouživanje (*ususfructus*) je najznačajnija osobna služnost. Značaj plodouživanja u romanističkoj znanosti nedvojbeno potvrđuju podaci o brojnosti uporabe pojma u okviru rimskih izvora. Analizom podataka iz sustava BIA¹ i sustava *Amanuensis*² utvrdili smo kako se *ususfructus* u različitim gramatičkim oblicima pojavljuje na 1092 mjesta, od čega svakako najviše

* Dr. sc. Mirza Hebib, docent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Sarajevu, Obala Kulina bana 7, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina. E-adresa: m.hebib@pfsa.unsa.ba. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3571-6768>.

** Ovaj rad sufinanciralo je *Ministarstvo za znanost, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo* u okviru projekta "Istraživanje temelja europeizacije prava u Bosni i Hercegovini u procesu pristupanja Europskoj uniji" u kategoriji projekata od posebnog interesa za Kanton Sarajevo čiji su nositelji mladi istraživači/ce.

1 Sistema informativo integrato sui diritti dell'antichità, Direzione scientifica di Nicola Palazzolo, Milano, 2000.

2 Aplikacija za pretraživanje antičkih pravnih izvora. Dostupno na: 'Riedlberger' <www.riedlberger.de/amanuensis>, pristupljeno: 17. 12. 2023.

u sedmoj knjizi *Digesta* koja je u cijelosti posvećena predmetnom institutu.³ U oblicima *utendi fruendi* javlja se na 22 mjesta.⁴

Koncept plodouživanja kao samostalnog prava (*ius in re aliena*) u Justinijanovim izvorima nije upitan. S druge strane, sistematiziranje, razvoj i pravna priroda instituta u klasičnom rimskom pravu bili su predmetom ozbiljnih rasprava među romanistima, ponajviše u talijanskoj romanistici na početku 20. stoljeća. Pojedini autori plodouživanje su razumijevali kao *pars dominii*, odnosno dijelom prava vlasništva koje vlasnik zadržava za sebe na poseban način, uskraćujući mu time položaj posebnog prava. Izvorište njihova pristupa zapravo je u percepciji plodouživanja u djelima srednjovjekovnih autora (prvenstveno glosatora i postglosatora), te pogrešno shvaćane pravne naravi rimskog instituta radi prilagodbe feudalnom društvu.⁵

2. POJAM PLODOUŽIVANJA

Pojmovno određenje plodouživanja nalazi se na početku sedme knjige *Digesta* u okviru poznate Paulove definicije.

D. 7. 1. 1. Paulus libro tertio ad Vitellium. *Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia.*⁶

Plodouživanje je pravo uporabe tuđe stvari i stjecanja plodova čuvajući njezinu supstancu (*bit*).

Kako je vidljivo, Paul plodouživanje definira kao pravo u okviru kojeg titular prava stječe *ius utendi* i *ius fruendi* uz obvezu očuvanja supstance. O očuvanju supstance (*salva rerum substantia*) vođene su doktrinarne rasprave u pokušaju odgovora na pitanja je li predmetna odrednica interpolacija Justinijanovih kompilatora, koja je njezina svrha i u kojoj mjeri sam institut u navedenom fragmentu ostaje nerazjašnjen.

Nedovoljna pravnička elegancija pri Paulovu definiranju plodouživanja za autore poput De Ruggiera ili Di Marca bili su dovoljan argument kako je u pitanju interpolacija.⁷ Schulz navodi kako je Paulova definicija neprecizna i kako *salva rerum substantia* nije točna ako se uzme u obzir da plodouživatelj prilikom plodouživanja nekog zemljišta ima pravo uzimati pijesak, kamen, vapno i drugo, što po njemu narušava supstancu stvari. Iako Schulz ne navodi izvore za navedenu argumentaciju, pretpostavljamo kako pitanje pokušava protumačiti u svjetlu Ulpianova fragmenta iz D. 7. 1. 9.⁸ Smatramo kako njegova konstatacija nema dovoljno čvrste

3 U obliku *ususfructus* javlja se na 37 mjesta i to prvenstveno u Gai. Inst., Paul. Sent., Epit. Ulp., Nov. i na nekoliko mjesta u barbarskim zakonicima. U obliku *usus fructus* na 468 mjesta, u obliku *usui fructui* na 3 mjesta, *usum fructum* 392 i *usu fructu* 192 mjesta.

4 Riječ je o gerundima glagola *utor*, 3. *usus*, 1. *fruo*, 3. *fruitus*.

5 Vidi više: Mirza Hebib, *Plodouživanje (ususfructus): primjena rimskog koncepta u dubrovačkom pravu* (neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet 2022) 109.

6 Definicija se ponavlja: Iust. Inst. 2. 4. pr.

7 Roberto De Ruggiero, *Usufrutto e diritti affini (c. d. servitù personali)* (Lorenzo Alvano 1913) 29; Salvatore Di Marco, 'Sulla definizione romana dell'usufrutto' u: Studi in onore di C. Fadda, vol. 1 (Luigi Pierro 1906), 189.

8 D. 7. 1. 9. Ulpianus libro 17 ad Sabinum. (...) *Sed si lapidinas habeat et lapidem caedere velit vel cretifodinas habeat vel harenas, omnibus his usurum Sabinus ait quasi bonum patrem familias: quam sententiam puto veram.* No ako (imanje) sadrži kamenolome i

argumente imamo li u vidu, a što je i on primijetio, postojanje ograničenja da se predmetna eksploatacija izvršava samo u određenim granicama (u izvoru se naznačava pravni standard: *quasi bonum patrem familias*), što je bez sumnje ograničenje koje štiti supstancu zemljišta.⁹

S druge strane, za Biondija je definicija produkt klasične jurisprudencije u svom izvornom obliku, uključujući i segment *salva rerum substantia*. Po njemu ona jasno definira institut kao pravo na uporabu tuđe stvari i svega što označava njezin uobičajen gospodarski prihod (*economicamente il reddito normale di una cosa*).¹⁰ U vezi s dijelom *salva rerum substantia*, Grosso je izvršio analizu uspostavljajući korelaciju s fragmentom iz Ulpijanovih Epitoma.

Epit. Ulp. 24. 26. *Usus fructus legari potest iure civili earum rerum, quorum salva substantia utendi fruendi potest esse facultas.*

Plodouživanje se može ostaviti u naslijeđe po civilnom pravu u onim stvarima za koje može postojati sposobnost uporabe i ubiranja plodova, ali da se sačuva supstanca (bit) stvari.

U kontekstu Ulpijanova fragmenta, Grosso smatra kako *salva rerum substantia* označava ograničenje konstituiranja plodouživanja samo na nepotrošne stvari, postavljajući objektivnu granicu u izvršenju prava.¹¹ Na sličnom tragu su i Buckland¹² i Bonfante.¹³

U konačnici, nama se Bonfanteov i Grossov pristup čini ispravnim, osobito uzmemo li u obzir da nema sigurnih i jasnih dokaza o izvršenim interpolacijama. U skladu s naznačenim, najznanstvenije nam se čini vjerovati u datiranje definicije u razdoblje klasične jurisprudencije. Osim toga, na temelju implikacija sadržaja prava kroz *ius utendi* i *ius fruendi* jasne su granice do kojih je pravo moguće konzumirati pa *salva rerum substantia* u tom kontekstu logično služi kao objektivna granica pri konzumiranju prava, determinirajući razgraničenje u kontekstu nepotrošnih stvari.¹⁴

Naglašavamo kako definicija iz Paulovog fragmenta iz D. 7. 1. 1 u svojoj cjelini jasno oslikava intenciju sastavljača, uključujući zaštitu integriteta stvari i očuvanja njezine gospodarske svrhe. Ona nas kao takva uvodi u sadržaj i temeljno obilježje instituta sistematizirajući ga u *iura in re aliena*. Obveza očuvanja supstance ne dozvoljava titularu prava da zadire u supstancu (bit) stvari koja je predmet plodouživanja, što ga ujedno razlikuje od položaja vlasnika, a na što pravnici ukazuju kada plodouživanje prepoznaju kao *pars dominii*.¹⁵ Suvremena doktrina uglavnom je suglasna kako je predmetno ograničenje usmjereno zabrani promjene gospodarske namjene stvari, uništenja stvari, izgradnje objekta ako je u pitanju zemljište i bilo kakvog opterećenja nekretnine. S druge strane, *ius utendi*, a osobito *ius fruendi*, nemaju ograničenja i tako omogućuju titularu potpuno uživanje stvari i stjecanje redovitih prirodnih i civilnih

(plodouživatelj) želi rezati kamen, ili ako sadrži glinu i pijesak, Sabinus tvrdi da se smije koristiti svime time, baš kao dobar *pater familias*; to mišljenje smatram ispravnim.

9 Fritz Schulz, *Classical Roman Law* (Clarendon Press, 1951), 386.

10 Biondo Biondi, 'Ususfructus' [1953] 4 IURA 214.

11 Giuseppe Grosso, *Usufrutto e figure affini nel diritto romano* (Giappichelli, 1958), 33. Op. a. U prvom stoljeću p. Kr. donesen je senatski konzult koji dozvoljava konstituiranje plodouživanja na svim stvarima (Schulz (n. 9) 390).

12 William Warwick Buckland, 'The conception of usufruct in classical law' [1927] 43 Law Quarterly Review, 332-333.

13 Pietro Bonfante, *Corso di diritto romano*, vol. 3 (Giuffrè, 1968), 65-67.

14 Mirza Hebib, 'Ius utendi ususfructus: Suvremeni izazovi kroz prizmu rimske kazuistike' [2023] 9-10 Pravna misao 18-25.

15 Op. a. Teze o plodouživanju kao *pars dominii* u klasičnom pravu odbacio je i Schulz. Usp. Schulz (n. 9) 386.

plodova.¹⁶ Ipak, temeljne karakteristike i pravnu prirodu moguće je izvršiti samo sustavnom analizom. Imajući u vidu kako iz definicije ne proizlaze temeljne karakteristike poput podatka o tome kako je riječ o osobnoj služnosti ili preciznog vremenskog ograničenja u izvršenju prava, što primjećuju i Grosso¹⁷ i Bonfante¹⁸, ovo budi sumnju kako je možda došlo do nekih skraćivanja definicije plodouživanja.

Na kraju možemo naglasiti kako se neovisno o različitim perspektivama i pogledima definicija u svom obliku iz Paulovog fragmenta iz D. 7. 1. 1, uključujući i segment *salva rerum substantia*, duboko ukorijenila u europsko pravo pa su na njezinoj osnovi konstituirane definicije plodouživanja u nizu zemalja koje su svoj pravni poredak izgradile na rimskoj pravnoj tradiciji.¹⁹

3. PRISTUP GLOSATORA I POSTGLOSATORA DEFINIRANJU I PRAVNOJ PRIRODI PLODOUŽIVANJA

Drugi dogmatski problem proizašao iz nepreciznosti definicije plodouživanja bilo je pitanje egzistiranja plodouživanja kao samostalnog prava i raščlambe njegove pravne prirode.

U počecima djelovanja bolonjske škole vidljivo je slijepo praćenje Justinijanovih izvora u mjeri koja nije ostavljala nikakav prostor za preispitivanje odredbi. Pravnici su bili u potpunosti zaokupljeni izvorima, bez ikakve kritičke revizije ili njihove prilagodbe. U djelu *Libellus de verbis legalibus*, koje potječe s početka 12. stoljeća i koje za cilj ima razjasniti tehničko značenje osnovnih pravnih pojmova, plodouživanje se definira kao:

Ususfructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia.

*Usufructuarius est qui usumfructum habet, proprietarius qui habet proprietatem rei. Sciendum vero, quod utorfrutor pro una dictione accipitur, sicut utifuri et ususfructus.*²⁰

Plodouživanje je pravo uporabe tuđe stvari i stjecanja koristi čuvajući njezinu supstancu (bit).

Plodouživatelj je onaj koji ima plodouživanje, a vlasnik je onaj koji ima vlasništvo stvari. Valja uistinu znati, da se razumije izraz *utorfrutor* kao jedna riječ, ili kao *utifuri* i *ususfructus*.

16 Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (American Philosophical Society 1953) 755.

17 Grosso (n. 11) 34; Giuseppe Grosso, 'Forma e contenuto nella teoria romana dell'usufrutto', u: *Studi in onore Emilio Betti*, vol. 2 (Giuffrè, 1962), 533-538.

18 Bonfante (n. 13), 66.

19 Barry Nicholas, *An Introduction to Roman Law* (Oxford University Press, 2008), 148. U izvorima uisp. *Code civil* (1804.) § 578. (*mais à la charge d'en conserver la substance*), dostupno na: 'Code civil 1804' <www.legifrance.gouv.fr>, pristupljeno: 15. 11. 2023.; OZG (1811) § 509. (samo ne narušavajući njegovu bit), u: *Austrijski građanski zakonik* (D Arandelović tr. Nova štamparija – Davidović 1906); *Talijanski građanski zakonik* (1865.), § 477. (*ma coll' obbligo di conservarne la sostanza tanto nella materia quanto nella forma*), u: *Codice civile del Regno d'Italia* (Stamperia Reale, 1865); *Njemački građanski zakonik* (1900) §1037. (*die Sache unzugestalten oder wesentlich wesentlich zu verandern*), dostupno na: 'Das Bürgerliche Gesetzbuch (Fassung - Reichsgesetzblatt 1896, ausgegeben am 24. 8. 1896, in Kraft seit 1. 1. 1900.)' <www.gesetze-im-internet.de/bgb/>, pristupljeno: 23. 11. 2023.; *Švicarski građanski zakonik* (1907), § 769. (*darf an der wirtschaftlichen Bestimmung des Grundstückes keine Veränderungen vornehmen, die für den Eigentümer von erheblichem Nachteil sind*), dostupno na: 'Codice Civile Svizzero (del 10 dicembre 1907)' <www.fedlex.admin.ch>, pristupljeno: 23. 11. 2023.

20 *Libellus de verbis legalibus*, § 11. *De usufructu*, u: Hermann Fitting (ur.), *Juristische Schriften des frühen Mittelalters: aus Handschriften meist zum ersten Mal herausgegeben und erörtert* (Buchhandlung des Weisenhauses, 1876), 186.

Jasno je kako je u pitanju preuzimanje Paulove definicije plodouživanja iz D. 7. 1. 1 uz strogo pridržavanje rimskog izvorišta i bez ikakvih pokušaja da granice plodouživanja budu fleksibilne ili proširene. Nakon razdoblja vulgarnog prava i dekadencije pristupa, povratak Justinijanovu pravu i konceptu, uz reprodukciju nešto detaljnijeg Paulova fragmenta iz D. 50. 16. 25²¹, vidljiv je i u obliku:

*Recte autem dicimus eum fundum totum nostrum esse, licet alterius sit ususfructus, quia ususfructus non dominii pars est sed servitus.*²²

S pravom pak govorimo da je njegovo cijelo imanje naše, makar to bilo pravo plodouživanja od strane drugoga jer *ususfructus* nije dio vlasništva nego služnosti.

Sličan pristup možemo uočiti i u knjizi *Libro di Graz*, koja datira u sredinu 12. stoljeća i u kojoj je definiranje plodouživanja oslonjeno na Justinijanovu definiciju, uz dodatno naglašenu neophodnost razlikovanja vlasništva i plodouživanja.²³ Jednako izražena težnja za povratkom u izvorni rimski koncept plodouživanja vidljiva je i u djelu *Epitome exactis regibus* koje datira na kraj 12. stoljeća. Ni tamo nema nikakvih vidljivih korelacija sa stvarnošću tadašnjeg srednjovjekovnog društva i srednjovjekovnih ideja o podijeljenom vlasništvu.²⁴ U okviru djela *Summa Codicis Trecentis*, koju je otkrio Fitting i pripisao Irneriju, a za koju se u romanistici drži da je najstarija *Summa* s periodizacijom u 12. stoljeće, nalazi se jedan malo iscrpniji tekst koji je svojevrsni sažetak pristupa plodouživanju, a koji nam služi kao prvoklasan izvor za razumijevanje starijeg glosatorskog pristupa. Autor pokazuje kako jako dobro razumije rimski koncept plodouživanja. Raščlanjuje način konstituiranja i prestanka prava, prava i obveze vlasnika, način zaštite vlasnika i plodouživatelja, naznačava standard savjesnog dobrog domaćina u odnosu na pristup stvari, mogućnost konstituiranja na potrošnim stvarima i slično.²⁵ Izričit je u klasificiranju plodouživanja kao osobne služnosti, suprotstavljene konceptu vlasništva. Sve zajedno svjedoči kako se predmetni izvor u potpunosti uklapa u dosadašnje analize najstarijeg pristupa glosatorske škole, potvrđujući nam na konkretnom primjeru kako su autori u početnoj fazi djelovanja bolonjske škole uistinu slijepo slijedili Justinijanov model bez želje za ikakvom inovativnošću, originalnošću ili prilagodbom izazovima tadašnjeg vremena.²⁶

21 D. 50. 16. 25. pr. Paulus libro 21 ad edictum. *Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum usus fructus alienus est, quia usus fructus non dominii pars, sed servitutis sit, ut via et iter: nec falso dici totum meum esse, cuius non potest ulla pars dici alterius esse. Hoc et Iulianus, et est verius.* Vrlo ispravno kažemo da dio zemlje u potpunosti pripada nama, čak i kada drugi ima pravo njegova plodouživanja; iz razloga što plodouživanje ne čini dio vlasništva već služnosti, kao npr. pravo puta ili pravo prolaza. Nje netočno reći da je nešto u potpunosti moje kad se ni za jedan dio toga ne može reći da pripada drugome. Ovo je mišljenje Julijana i ono je točno.

22 *Libellus de verbis legalibus*, § 46. *De fundo et instrumentis eius* (Fitting (n. 20), 198).

23 *Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia. Usus fructus a proprietate separationem recipit. Nusquam enim usus fructus est eius cuius est proprietas: idque pluribus modis accidit, ut si quis alicui quasi heredi usum fructum legaverit. Nam heres nulegaverit, separato usu fructum, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usum fructum. Item alii usum fructum constituere, alii eo separato legare potest. Secundum Iustiniani constitutionem ad utium usus fructus edium ab habitatore non desistat* (*Libro di Graz*, § LXX *Quid sit usus fructus*, u: Carlo Guido Mor (ur.) *Fonti delle Exceptiones legum Romanarum: Libro di Ashburnham, Libro di Tubinga, Libro di Graz*, vol. 3 (Vita e pensiero, 1935), 293-294.

24 *Usufructuarius est qui utitur fruitor alienis rebus: est enim usus fructus ius utendi fruendi rebus alienis salva rerum substantia. Inter uti et frui hec est differentia, quod is uti dicitur qui ita utitur re, quod fructus non percipit. Veluti possum uti ad cottidianum usum equa tua ita, ut fructus non percipiam, ut scilicet partus sit meus. Sed tamen qui alicuius fundi habet usum, pomis et caulibus ad victum cottidianum uti potest non donare nec vendere: frui vero dicitur ille qui fructus percipit* (*Epitome exactis regibus*, III, § 28, Max Conrat Cohn (ur.) 'Die *Epitome exactis regibus*, mit Anhängen und einer Einleitung' u: Studien zur Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter (Weidmannsche Buchhandlung, 1884), 46).

25 *Summa Codicis III, 12. De usufructu et servitutibus personarum*, u: Fitting, n. 25, 61-62.

26 *Summa Codicis III, 11. De usu fructu et servitutibus*, u: Hermann Fitting (ur.), *Summa Codicis des Irnerius* (J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1884), 60-61.

Slijedeći Justinijanove izvore, glosatori su detektirali određena proturječja što oslanjanjem na izvore koji plodouživanje stavljaju u korelaciju *s pars dominii* relativno brzo dovodi do drukčijih pogleda. U okviru *Questiones de iuris subtilitatibus*, koja datira u sredinu 12. stoljeća, primjetna je vjerojatno najranija srednjovjekovna formulacija po kojoj je plodouživanje stavljeno u korelaciju s vlasništvom kao *s pars dominii*.

Auditor: "*Ususfructus a dominio et proprietate separationem recipit. quomodo ergo pars dici potest domini[i], non percipio*".

Interpres: "*Sicut inspectiones dominii sunt diversae, sic et partes eius accipiuntur diversis modis. cum dicimus "dominium pro solido", respic[imus] ad [omnes] re[i] partes, ut in ea nulla pars intelligatur aliena cum autem "plenam potestatem quis habere" dicitur, hoc significatur eum iure suo posse et uti et frui et ipsam rem consumere seu commutare et omnino id quod super ea re sibi libet facere. hoc ius potestatis multiplex multas partes habere facile deprehend[itur]. ex quibus partibus aliqu[a] pertinet ad usufructuarium, cum sit ei ius utendi fruendi: hoc enim durante [dominus] plenam potestatem non habet, quoniam finito demum usu fructu incipit habere plenam potestatem, sed et in hac [partitione] proprietatis nomen illa potestatis pars usurpat, quam pars reliqua, id est fruendi causa, sequi solet.*"²⁷

Slušatelj: "Plodouživanje zadržava odvajanje (separaciju) od vlasništva i imovine. Ne razumijem dakle na koji se način može kazati da je (op. plodouživanje) udio vlasništva."

Tumač: "Budući da su istraživanja vlasništva različita, tako se i njegovi udjeli različito shvaćaju. Kada kažemo "vlasništvo u cjelini", mislimo na sve udjele u imovini, tako da se, što se nje tiče, nijedan dio ne smatra tuđim kada se kaže da "netko ima punu moć" - to znači da on po svom pravu može koristiti, uživati i samu imovinu trošiti ili mijenjati i, uopće, činiti u vezi s njom što želi. Lako se uočava da ovo višestruko pravo na moć ima mnogo udjela. Od tih udjela jedan pripada plodouživatelju jer on ima pravo uporabe i ubiranja plodova: dok ono traje, vlasnik nema punu moć, budući da punu moć počinje imati kada konačno prestane pravo na plodouživanje. No u toj podjeli imovine značenje vlasništvo preuzima onaj udio, kojeg obično slijedi preostali udio, to jest razlog uživanja.

Nabrajanje vlasničkih ovlasti autoru služi kao argument u prilog razradi teze. Vlasničke ovlasti pokušavaju se apstrahirati. Ipak, sama ideja drukčije prirode plodouživanja ovdje još uvijek nije logički zaokružena, ali je definitivno vodi u kolosijek novog koncepta koji će dalje kroz radove Placentina, Aca i Akurzija biti ozbiljnije razrađeni. U razdoblju djelovanja postglosatorske škole koncept će doživjeti potpuno dogmatsko zaokruženje.²⁸

Vrijedi primijetiti kako su srednjovjekovni pravници velik dio intelektualnog rada posvetili plodouživanju što svakako afirmira našu tezu o značajnosti ovog instituta u procesu pravne evolucije europskog prava.²⁹ Srednjovjekovni pravници prepoznali su mogućnost njegova stavljanja u korelaciju sa zemljišnim odnosima svoje svakodnevice pa su mu zato posvetili ozbiljnu pozornost nastojeći razumjeti njegovu oznaku kao *s pars dominii*. Taj proces nerijetko je vodio doktrinarnim analizama usporedbe položaja plodouživatelja i vazala pa je kao takav bio veliki

27 Tit. XIX De usufructu, u: Ginevra Zanetti (ur.), *Questiones de iuris subtilitatibus* (La Nuova Italia, 1958), 72.

28 Giovanni Rossi, 'Duplex est ususfructus' *Ricerche sulla natura dell'usufrutto nel diritto comune*, sv. 1 (CEDAM, 1996) 71-72.

29 Ovo pitanje usputno je, u procesu kontekstualizacije, spomenula Apostolova-Maršavelska analizirajući *dominium utile* u tekstovima arhidakona Goričkog iz 1334. godine. Usp. Magdalena Apostolova Maršavelski, 'Dominium utile u tekstovima Ivana Arhidakona Goričkog (1334. god.)' [2013] 63 Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1190. Više o rimskom pravu kao temelju europskog prava usp. Paolo Grossi 'L'Europa del diritto' (Gius. Laterza & Figli, 2011); Reinhard Zimmermann 'Roman Law, Contemporary Law, European Law - The Civilian Tradition Today' (Oxford University Press, 2001); Zdravko Lučić, Mirza Hebiba, 'Rimsko pravo - legitimacijski faktor europskog identiteta' [2021] 64 Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 250-253.

izazov. Jasno je kako prava vazala uvelike nadilaze plodouživatelja, u pogledu pitanja izmjena stvari, njezina raspolaganja u poslovima *inter vivos* i *mortis causa* itd. Svaka analiza imala je dva različita smjera. Irnerije u jednoj od svojih rijetkih glosa, osobito dovedemo li u pitanje njegovo autorstvo nad *Summa Codicis Trecentis*, u vezi s plodouživanjem naznačava – *ususfructus a dominio separatur, separatus pars et species servitutis est; non separatus, vel quia non discessit vel quia rediit, et sic in multis casibus est pars domini idest illius plenae potestatis qua licet uti et abuti* (plodouživanje se odvaja od prava vlasništva; ako je odvojeno, vrsta je i oblik služnosti; ako nije odvojeno - bilo zato što nije odustao (op. od posjeda) bilo zato što jest - i tako u mnogim slučajevima je dio vlasništva, to jest one potpune vlasti koja dopušta uporabu i raspolaganje).³⁰

Ovakvim pristupom pokušat će se razriješiti problem raščlambe *ius feudi* – najsloženiji srednjovjekovni odnos koji u sebi sadržava elemente najmanje jedne vrste osobne služnosti i stvarnopravnog ustupanja zemlje.³¹ Ovakav koncept u rimskom pravu nije bio poznat pa su svi pokušaji njegova definiranja zapravo samo pokušaji oblikovanja uz primjenu rimskih pravnih izvora. Tendencija je bila objasniti taj odnos uspostavljajući vezu s plodouživanjem i uz određene neophodne diferencijacije. Ipak, u tim analizama zastupnici teza o organskoj vezi plodouživanja i *ius feudi* uglavnom su u potpunosti zanemarivali određene meritorne razlike, kao npr. činjenicu *sui generis* prirode vlasništva feudalnog gospodara, činjenicu kako vazal kao korisnik zemlje svoje pravo može slobodno iskorištavati i uživati u daleko većem opsegu prava od plodouživatelja ili npr. da je rimsko plodouživanje strogo vezano uz osobu i da ne postoji mogućnost njegova prijenosa, a tu će bolonjska doktrina ostati u potpunosti oslonjena na izvorni rimski koncept.³²

Kroz cjelokupno srednjovjekovno razdoblje bit će prisutne analize i diskusije o plodouživanju, njegovu predmetu, sadržaju i ovlastima titulara, uz konstantnu težnju za raščlambom pravne prirode koja nikako ne može potvrditi njegovu istovjetnost s vlasništvom, što dovodi do izgradnje hibridne tvorevine uzročnog plodouživanja po kojoj nije riječ ni o vlasništvu ni o služnosti već o nečemu između. U zrelom 14. stoljeću najveći doprinos pitanju plodouživanja dao je Bartol i njegovi radovi ključ su izgradnje instituta u stoljećima europskog *ius commune*.

Problem plodouživanja Bartol raščlanjuje u najužoj vezi s razradom koncepta vlasništva. Na temelju stoljećima izgrađivanog pravnog naslijeđa Bartol pitanju vlasništva pristupa s tri aspekta: definira vlasnika, ukazuje na *duplex dominium*, odnosno njegove oblike *dominium directum* i *dominium utile* i pluralnost *dominium utile*.³³ U kontekstu vlasništva ističe – *quod est ergo dominium? Re sponde, est ius de re corporali perfecte disponendi, nisi lege prohibeatur* (što je dakle

30 *Ad l. Ususfructus, 4. ff. de usufructu (D. 7. 1. 4)*, u: Enrico Besta (ur.), *L'opera d'Irnerio (Contributo alla storia del diritto italiano)*, sv. 2: *Glosse inedite d'Irnerio al Digestum Vetus* (Loescher, 1896) (reprint: Forni, 1980), 86.

31 Detaljnije o odnosima unutar *ius feudi* usp. Emanuele Conte, 'Cómo entender el lazo feudal: un capítulo en la historia del ius commune de la europa medieval' [2014] 11 *Glossae - European Journal of Legal History*, 86-104; Marc Bloch, *Feudal Society* (Chicago University Press, 1968), 441-447; Chris Wickham, 'From the Ancient World to Feudalism' [1984] 103 *Past & Present*, 3-36; Donald R. Kelley 'De origine feodorum: The Beginnings of an Historical Problem' [1964] 39 *Speculum*, 207.

32 *An usufructuarius decedens ususfructum transmittat ad haereditatem, quaeritur. Responde quod non, sed morte fructuarii ususfructus cum proprietate consolidatur... An autem proprietario decedente usufructuario superstitie extinguatur ususfructus, dicitur quod non. (...)* (Accursii, *Casus, ad l. Si patri, 3. C. de usufructu (C. 3. 33. 3)*). Uz iznimku samo u slučaju kada ostavitelj izričito propiše kako i nasljednik treba imati mogućnost koristiti – *quia talia sunt subiecta, qualia permittunt praedicata: quia talis est natura ususfructus*. (Accursii, *Glossa Ususfructum, ad l. Antiquitas, 14 C. de usufructu (C. 3. 33. 14)* (cit. prema: Rossi, n. 28, 189).

33 Emilio Bussi, *Le formazioni dei dogmi di diritto privato nel diritto comune*, sv. 1: *Diritti reali e diritti di obbligazione (CEDAM, 1937)*, 108.

pravo vlasništva? Odgovor, da je to pravo upravljanja s materijalnim dobrom u potpunosti, osim ako se zakonom ne zabranjuje).

Ovakvim definiranjem on slijedi klasični koncept apsolutne vlasti subjekta nad nekom stvari, a ovakav fragment označava *novum* u dotadašnjem srednjovjekovnom diskursu i srednjovjekovnoj jurisprudenciji koja konstantno luta tragajući za odgovorima na temeljna stvarnopravna pitanja. Kad bismo ovaj fragment promatrali izolirano, pristup bi izgledao uistinu jasan, ispravan i romanistički utemeljen. Ipak, sistematski analizirajući Bartolovu pristup, postaje jasno kako je predmetni fragment samo jedan od segmenata njegova pogleda na vlasništvo. Kao i najveći broj njegovih suvremenika, on na vlasništvo gleda kroz prizmu dvoličnosti i *utilitasa*.³⁴

Za Bartola *utilitas* označava simbiotsku vezu čovjeka i stvari, kojom čovjek upravlja na izravan i trajan način poput emfiteute i stavljajući u fokus ekonomske koristi. Ovakvim pristupom, prepoznavanjem subjekata koji uživaju imovinu i koriste se njom u dužem vremenskom intervalu, Bartol će pokušati pomiriti stavove svojih slavni prethodnika. Po njemu izvorni vlasnik gubi privremeno vlasničke ovlasti i ostaje „goli vlasnik“.³⁵ U ovom kontekstu podijelnog vlasništva i produbljujući sadržaj koristovnog vlasništva, Bartol je položaj plodouživanja uklopio u prostor u kojem je on usporediv s položajem emfiteute ili vazala na zemlji.³⁶

Rossi jezgrovito zaključuje kako je bit cjelokupne originalnosti ovakvog pristupa, zaokružnog u Bartolovu djelovanju u naglašavanju gospodarske dimenzije (*utilitas*) do mjere *substantia rei* i poričući tradicionalni koncept po kojem je stvar monolitna sredina gdje vlasništvo predstavlja pravni instrument predodređen za gospodarsku optimizaciju, uključujući projekciju volje titulara prema vanjskom svijetu koja u svim svojim segmentima djeluje *erga omnes*.³⁷

Prema tome, riječ je o izgradnji vlasničkog koncepta suprotnog rimskim korijenima gdje vlasničke sposobnosti, na neki način lišene autonomne objektivnosti, odvajanjem od vlasništva gube istinsko značenje. Ovakav pristup učvrstio je put razlikovanja vlasništva po međusobno različitim kvantitativnim aspektima što direktno vodi u rušenje razlika između vlasništva i *iura in re aliena*, s obzirom na to da se svaka izravna i dugotrajna vlast nad stvari stavlja u položaj sličan vlasniku. Posljedica ovakvog pristupa i specifičnog pogleda na odnos čovjeka i stvari jest metodološka promjena gdje za razumijevanje u fokusu više nije dogmatska analiza generičkih svojstva i nekih apstraktnih struktura već ispitivanje položaja subjekta (vazala, emfiteute, nasljednika *ad longum tempus*, plodouživatelja).

U objašnjenju prirode plodouživanja, Bartol se usredotočio na ključne elemente kako bi predstavio problem i ponudio rješenje određivanjem temeljne supstancijalne strukture. Izvorima pristupa dosta slobodno nudeći šira tumačenja kako bi objasnio koncept. S tim u vezi, pokušava na jezgrovit način ponuditi odgovore na temeljna pitanja.

Hoc praemisso, dominium potest accipi pro quodam genere, pro dominio pleno... Item pro proprietate nuda. Item pro usufructu simpliciter. Item pro usu. Omnis enim qui habet aliquod ius in re, potest recte

34 Paolo Grossi, *Il dominio e le cose. Percezioni medievali e moderne dei diritti reali* (Giuffrè, 1992), 82-84.

35 Hans Josef Wieling, 'Nuda proprietas', u: *Sodalitas - scritti in onore di Antonio Guarino*, sv. 5 (Jovene, 1984), 2023-2024.

36 Andre Van der Walt, 'Bartolus's Definition of Dominium and Interpretations Thereof since the Fifteenth Century', [1986] 49 *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg - Journal for Contemporary Roman-Dutch Law*, 311.

37 Rossi (n. 28) 376.

*dicere, ego habeo dominium illius iuris... Et isto modo assumendo dominium, recte dicimus, quod usufructus est pars dominii, hoc est species, et sic pars subiectiva, seu praedicalis... Alibi dicitur, usufructus est pars fundi, ut hic, non dicitur dominii. Hic advertit, quia fundus potest accipi, prout est quoddam corpus, et isto modo proprietates, et usufructus non est pars fundi, hoc est illius corporis. Et ita voluit dicere glossa hic, nec interpretative, ut hic in ult. gl. Alio modo potest intellegi fundus pro dominio pleno, hoc est pro pleno iure fundi, et sic accipimus hic dominium, non pro genere, sed pro una specie, scilicet pro dominio pleno. Et isto modo si usufructus accipitur, ut servitus, est species distincta a dominio: si accipitur ut commoditas, tunc est pars integralis fundi, seu dominii: quia ex proprietate, et usufructu constituitur istud totum integrale, scilicet fundus, seu plenum dominium. Ita debet intellegi, quod no. d. 1. Recte dicimus (...)*³⁸

Na tragu toga, vlasništvo se može primiti za neku vrstu, za puno vlasništvo... Isto tako za golo vlasništvo. Isto tako za jednostavno plodouživanje. Jednako i kao uporaba. Svaki naime koji ima neko pravo u stvari, može s pravom kazati, ja imam vlasništvo onoga prava... I na taj način prisvajajući vlasništvo, ispravno kažemo da to što je plodouživanje udio vlasništva, to je vrsta, i to udio pridružen ili kategoričan... Na drugom mjestu se kaže, plodouživanje je dio fundusa, kao ovdje, a ne vlasništva. Na to pazi, jer fundus se može steći ako je neka čestica, i istim načinom vlasništvo, i pravo plodouživanja nije dio fundusa, nego je dio te čestice. I tako je htjela reći ta glosa, ni prema tumačenju, da u drugom (*ult. gl.*) Drugim načinom fundus se može shvatiti kao puno vlasništvo, to jest fundus s punim pravom, i tako ovdje shvaćamo vlasništvo, ne kao rod, nego kao jednu vrstu, dakako kao puno vlasništvo. I ako se na isti način shvaća pravo plodouživanja, da je služnost, to je vrsta različita od vlasništva: ako se shvati kao korisnost, tada je cjeloviti dio fundusa, ili vlasništva: jer se od vlasništva i od plodouživanja stvara ono potpuno cjelovito, dakako fundus ili puno vlasništvo. Tako mora se razumijevati, što *no. d. 1.* točno govorimo (...)

Ovakav konceptijski pristup za nas potvrđuje pogrešan put koji je u to vrijeme služio klasificiranju plodouživanja kao *pars fundi* i kao *ius in re aliena*, što je nedvojbeno imalo veliki praktični značaj. Ulomak potvrđuje širok pristup izvorima, čijim se tumačenjem plodouživanju nastoji pristupiti kao fleksibilnoj kategoriji. To je svakako usko povezano i s tumačenjem vlasništva.³⁹ Valja zapaziti kako u kontekstu postavljanja odnosa vlasništva i plodouživanja Batrol ističe dvije mogućnosti: razumijevanje plodouživanja kao služnosti, ali i razumijevanje u obliku neke korisnosti, u čemu označava integralni dio fundusa i potpuno integralno utemeljuje fundus, odnosno puno vlasništvo.

Najveću originalnost u teorijskom pristupu plodouživanju srednjovjekovna znanost je pod utjecajem Bartolova pristupa ostavila u pogledu pristupa plodovima. S tim u vezi do izražaja dolazi ranije naglašena gospodarska dimenzija u kojoj plod dobiva neku vrstu posebnog *animusa* i korisnosti. Pravničkom kreativnošću razvija se i uspostavlja razlika između formalnog vlasnika i onog koji uistinu crpi korisnost plodova stvari. Ovakav pristup zapravo je supstancijalni temelj koji jasno ukazuje na razumijevanje podijeljenosti stvari i koji je rezultat drukčijeg pogleda na stvari u specifičnosti srednjovjekovnih društvenih odnosa.⁴⁰ Takav pristup jasno suprotstavlja plodouživanje vlasništvu jer je vlasnik u slučaju konstituiranja plodouživanja lišen moći upravljanja nad stvari. Time cjelokupan Bartolov koncept prepoznaje plodouživatelja kao ključnu figuru koja u pravilu tijekom cijelog života upravlja nekim dobrom, legitimira nje-

38 *Ad. l. Qui usumfructum, 58. ff. de verborum obligationibus (D. 45. 1. 58), n. 3, u: Bartoli de Saxoferrato, In Secundam Digesti Novi Partem Commentaria (Apuđ Iuntas, 1615) 23.*

39 Rossi (n. 28) 404.

40 Rossi (n. 28), 404.

gov položaj i u nekim segmentima ga podiže na razinu vlasnika, paralelno uskraćujući vlasnika za njegovi ovlasti – *per usum fructum diminuitur ius dominii*.⁴¹

Ovo nam jasno potvrđuje urušavanje izvornog rimskog koncepta s obzirom na to da plodouživatelj ovdje dolazi u kategoriju blisku emfiteuti, vazalu ili zakupniku *ad longum tempus*. Korijeni ovakvog pristupa u doktrini su različitih srednjovjekovnih pravnika, a Bartolova analiza predstavlja zaokruživanje tog procesa. Ojačani okvirom koji je postao jasan u kontekstu *duplex dominium*, komentatori ulaze u dodatno pojašnjenje plodouživanja u kojem je titular vlasnik stvari i ima plodouživanje konstituirano na plodovima. Inače, ovakav koncept, iako izvučen bez dubljeg ulaska u smisao izvora, nije u direktnoj suprotnosti s pravilom *nemini res sua servit*. Ovdje se doktrinarno ističe autonomni i različit skup ovlasti koji odgovara tipičnom sadržaju plodouživanja, čak i u okviru subjektivnog prava vlasnika stvari, s obzirom na to da on ima određene ovlasti nad stvarima čiji je vlasnik. Ovo možemo ocijeniti svojevrsnim srednjovjekovnim novumom.⁴²

Ono o čemu treba razmišljati prilikom čitanja srednjovjekovnih pravnika, ovdje konkretno Bartola, jest pitanje jesu li oni možda imali svoje praktične razloge za ovakvo tumačenje. Naime, nama se čini da jesu jer plodouživatelj, emfiteuta, zakupnik *ad longum tempus* i drugi raspoložu zemljom u većoj ili manjoj mjeri na način da je njihova moć u odnosu na stvar u istoj razini s vlasništvom koje je u tom periodu *de facto* ogoljeno. Riječ je o odnosima koji imaju praktičan značaj u srednjovjekovnoj svakodnevnici. Interesantne su i ekonomski vrlo značajne korelacije koje se uspostavljaju između emfiteute i plodouživatelja gdje plodouživatelj ipak ne bi bio koristovni vlasnik, za razliku od npr. vazala čiji je položaj sličan emfiteuti.⁴³ S druge strane, kad je riječ o pristupu samoj stvari koja je predmet plodouživanja, srednjovjekovna doktrina gotovo je u potpunosti recipirala rješenja rimske jurisprudencije, odnosno shemu atribucije *iura in re aliena*, kako u pogledu značaja očuvanja supstance stvari, tako i u dobrom gospodarenju plodovima.⁴⁴ Ovakav pristup ne utječe na onaj izvorni rimski, koji se sada označava formalnim plodouživanjem, čime se on djelomično relativizira, ali u njegovoj ga se prirodi ne mijenja.⁴⁵ Samo ovakva dvostruka priroda onemogućuje doktrinarno upadanje u zamku kontradiktornosti. To je vidljivo i kroz Bartolov pristup služnostima, odnosno pokušaju da ih definira.⁴⁶

Kad je riječ o Baldu, primjetno je kako je njegov pristup plodouživanju naslonjen na Bartola, postavljajući na sebi svojstven način jedan širi teorijski rezime naznačenog problema u

41 *Ad l. Servitutes*, 4. ff. *de servitutibus* (D. 8. 1. 4), n. 7, u: Bartoli de Saxoferrato, *In Primum Digesti Veteris Partem Commentaria* (Apud Iuntas, 1615), 181.

42 Rossi (n. 28), 415-420.

43 (...) *quaero de questione ardua, quid si emergit casus non decisis lege scripta, nec consuetudine, et est similis legi scriptae pro una parte, et similis consuetudini pro alia contraria; quaero quid iuris; v. g. quaero, an emphyteuta habet, vel habere debeat incrementum alluvionis? A simili facit lex, quod sic, quia fructuarius debet habere, ff. de usufructu, l. Item si fundi, §. 1. Simile consuetudini facit quod non, quia vasallus non debet habere... Dicit Martinus Sillimanus quod simile consuetudini debet spectari, quia magis est simile, cum utile habet dominium sicut vasallus; fructuarius autem non habet dominium directum, nec utile (...)* (*Ad l. Consuetudinis, quae sit longa consuetudo* (C. 8. 52. 2), n. 43, u: Bartoli de Saxoferrato, *In Secundum atque Tertiam Codicis Partem* (Apud Iuntas, 1615), 116).

44 Rossi (n. 28), 455-458. U izvorima usp. D. 7. 1. 9. 2.

45 Usp. *Servitutum aliae personales aliae reales, h. d.* (...) *et ideo debes distinguere, quia servitutum aliae mere personales, quae debentur a persona personae, ut in tit. de statu hominum. Aliae mere reales, quae debentur a re rei, ut in hoc titulo. Aliae, quae debentur a re personae; ut usus, et ususfructus... unde non est mere personalis. Aliae quae debentur a persona rei.* (*Ad l. Servitutes*, 1. ff. *de servitutibus* (D. 8. 1. 1), in prin., u: de Saxoferrato (n. 41), 181)

46 *Ad l. Servitutes*, 1. ff. *de servitutibus* (D. 8. 1. 1), n. 2, u: de Saxoferrato (n. 41), 181.

kontekstu posebne afirmacije teze o dvije vrste plodouživanja. Bartolova duboko promišljena teorijska analiza pitanja plodouživanja, obogaćena Baldovim promišljanjima, mnogi su ocijenili kao vrhunac razvoja europskog *ius commune*. Na temelju Grossijeve analize pokušat ćemo rezimirati Baldov pristup. Na prvom mjestu on ističe kako kod služnosti nema *possessio* već samo *quasi possessio*. Nadalje, u kontekstu *ususfructus utile* povlači paralele o sličnom položaju emfiteute i vazala, ali naglašava kako njihova služnost neće biti trajna već će trajati dok traje predmetni odnos. U vezi s ovim Baldo ne spominje i mogućnost da plodouživanje bude konstituirano u periodu kraćeg od doživotnog, što ovu distinkciju kao ključnu na neki način može i dovesti u pitanje. Kad je riječ o *ratione utilis dominii* i kod superficijara, emfiteute i feudalca zapaža kako *omnes isti habent ius nunciandi novum opus*. Posebnu pozornost upućuje pitanju plodova što je uistinu važno uzmemo li obzir kako su plodovi ekonomsko odredište, odnosno maksimalni izraz subjektivnog prava plodouživanja, gdje iz izvora nedvojbeno proizlazi kako plodouživatelj plodove stječe percepcijom, a *dominus utilis* separacijom.⁴⁷ Uspostavljajući razliku vezanu uz posljedice *possessio naturalis* i *possessio civilis* ujedno uspostavlja i razliku između plodouživanja i emfiteuze. U ovom kontekstu plodouživanje se za Grossija u odnosu na emfiteuzu nalazi na nižoj razini (pretpostavljamo u kontekstu ovlasti, op. a.).⁴⁸ Sve navedeno ukazuje na svojevrsnu krhkost u pristupu *pars dominii*. To osobito dolazi do izražaja u analizi pitanja prodaje gdje se spominju tri kategorije: vlasništvo, „golo vlasništvo“ i uzročno plodouživanje. Uzročno plodouživanje, kao i svaka druga služnost, a osobito osobna, jasno se razlikuju od vlasništva i teško ih je održati kao skup. S tim u vezi, Baldova interpretativna linija *pars dominii* u komentatorskom radu kako na rimskom, tako i kanonskom i feudalnom pravu utjelovljena je u razlici između vlasništva i služnosti.⁴⁹ Elementi *pars dominii* pojavljuju se kao ideje „nerazriješenog čvora“ i kao takvi i ostaju.

Rossi smatra kako komentatori, prvenstveno misleći na Bartola, svojim pristupom nisu namjeravali izvući ikakvu teorijsku ili praktičnu korist već im je pitanje pristupa plodouživanju bilo vrlo korisno u vezi s prekompozicijom vlasništva u srednjovjekovnom kontekstu. On ističe kako su komentatori previše dobro poznavali izvore rimskog prava da ne bi shvatili apstraktne rezerve pristupa *duplex dominium* i potkopavanja unutarnje koherentnosti vlasništva kao neke skupine ovlasti koje zadržavaju svoju autonomiju. S tim u vezi, može se smatrati kako je plodouživanje u srednjovjekovlju postavljeno na pravno raskrižje dobro ukorijenjenih koncepata u njihovu procesu izgradnje odnosa čovjeka prema stvari.⁵⁰

Izvorni koncept plodouživanja, onako kako su ga uobličili rimski pravници, iako se može uspoređivati s emfiteuzom ili dugoročnim zakupom, poprilično se jasno razlikuje od njih. Štoviše, ako se prihvate srednjovjekovni koncepti po kojima su takva prava srodna vlasništvu, izvorni koncept plodouživanja još izražajnije odstupa od tog kolosijeka. Kako smo i ukazali,

47 *In fructuario requiritur separatio eius nomine... et ideo si non sunt separati ab homine sed casu, ut quia ceciderunt olivae vel poma vi ventorum, non pertinent ista ad fructuarium... In bonae fidei possessore, qui possidet domini cogitatione, sufficit sola separatio a quocumque vel etiam per casum. Ususfructuarius adminiculum facti desiderat... habet solam naturalem [possessionem], quae non est potens ex se sine alio adminiculo ad fructuum acquisitionem; requiritur ergo quiddam adminiculum adeptionis possessionis fructuum per separationem eorum eius nomine... Sufficeret etiam adminiculum utilis dominii in emphyteuta, quia naturalis possessio causata a dominio sufficit bene ad acquisitionem fructuum (ad. 1. Si ususfructuarius, ff. quibus modis ususfructus amittatur (D. 7. 4. 13), u: Baldo de Ubaldis, In primam Digesti Veteris partem commentaria (Apud Iuntas, 1586), 306.*

48 Grossi (n. 34), 108.

49 Grossi (n. 34), 109-110.

50 Rossi (n. 28), 456-458.

plodouživanje svoje izvorište ima u klasičnoj jurisprudenciji, za razliku od emfiteuze za koju je izvjesno da svoje korijene ima u helenističkom pravu, uz konfiguriranje isključivo kroz postklasično razdoblje. Emfiteuzi se tijekom njezina razvoja nastojalo dodijeliti posebno supstancijalno svojstvo, postavljajući je kao tipičan primjer koristovnog vlasništva. Njezin karakter uvijek je bio vezan uz društveno-ekonomski aspekt, a s ciljem osiguravanja obrade zemlje vlasnika koji nema kapitala i radne snage. Vlasnik je zadržavao svoje pravo na zemljište, stjecao rentu i očekivao da će mu se vratiti poboljšano zemljište, dok je emfiteuta stjecao gotovo potpunu vlast nad zemljom što je i korišteno za povlačenje paralela u odnosu na vlasništvo.⁵¹ Promišljajući o ova dva instituta, ipak je jasno kako se oni znatno razlikuju. Na prvom mjestu, sama ekonomska funkcija im je drukčija. Plodouživanje služi plodouživatelju, osiguravajući uporabu i ubiranje plodova kao osobno pravo, najčešće osiguravajući egzistenciju korisnika za vrijeme trajanja života bez nekog posebnog cilja za zadovoljenjem interesa vlasnika stvari dok emfiteuza služi prvenstveno izvornom vlasniku zemlje. Ove razlike jasno se reflektiraju u pravnoj strukturi instituta. Tako npr. plodouživatelj ne smije mijenjati gospodarsku namjenu stvari, poseći stabla, prisvajati stvari koje se ne smatraju plodovima u izvornom smislu i sl. S druge strane, emfiteuta nema takvih ograničenja i nastupa u odnosu na objekt sa sposobnostima kao i vlasnik. Iako i emfiteuta i plodouživatelj imaju obvezu vratiti stvar nakon utruća prava, ta obveza ima daleko veći značaj kod plodouživanja čije se pravo jednostavnije utrnuje i koji za vrijeme cijelog razdoblja mora paziti na očuvanje supstance i ekonomskog odredišta stvari. Emfiteuta ima dodatne obveze, ali i šira prava. Njegove su obveze poboljšati stvar, povećati njezinu proizvodnu sposobnost i platiti naknadu za njezinu uporabu, ali paralelno stječe i pravo preče kupnje za istu cijenu u odnosu na bilo koju treću osobu u slučajevima kada je objekt predmet prodaje. Takvih pojava nema kod plodouživanja. Jasne razlike postoje i u pogledu vremenskog ograničenja. Za razliku od plodouživanja direktno vezanog uz osobu, emfiteuza nije limitirana trajanjem života. U pogledu predmeta, emfiteuza se odnosi prvenstveno na zemlju i eventualno na objekte čija je funkcija usko vezana uz pristup i poboljšavanje iskorištavanja zemlje, dok je taj spektar stvari kod plodouživanja dosta širi, uključujući pokretne i nepokretne stvari, kao i netjelesne stvari pa čak i prava.⁵² U konačnici, može se zaključiti kako su srednjovjekovna tumačenja, suprotna izvornom rimskom konceptu, u pravilu upadala u zamke kontradiktornosti i nedorečenosti. Takva tumačenja, izgrađena kroz *ius commune*, narušila su razumijevanje instituta plodouživanja kao samostalnog prava i njegovih karakteristika, a kroz pandektističku znanost i moderne građanske zakonike bit će napuštena, što će omogućiti povratak na izvorne rimske korijene.

4. PRAVNA PRIRODA PLODOUŽIVANJA U SUVREMENOJ PRAVNOJ DOKTRINI

Teorijski pristupi u vezi s pitanjem pravne prirode plodouživanja izgrađeni su u talijanskoj romanistici početkom 20. stoljeća i mogu se sistematizirati u tri podskupine. Pampaloni

⁵¹ Luigi Cariota-Ferrara, *L'Emfiteusi* (UTET, 1950), 44.

⁵² Giovanni Pugliese, *Usufrutto, uso e abitazione* (Trattato dir. civ. diretto da F. Vassalli, 1956), 79-80. Detaljnije o obilježjima emfiteuze usp. Anna Bottiglieri, *La nozione romana di enfiteusi* (Edizioni Scientifiche Italiane, 1994), 100.

je, oslanjajući se na srednjovjekovnu doktrinu, zastupao tezu kako se plodouživanje razvilo u klasičnom pravu kao *pars dominii*,⁵³ Riccobono kako je nastalo kao *species* ograničen na plodove bez ikakva utjecaja na supstancu (bit) stvari⁵⁴ dok je Perozzi držao kako je plodouživanje jedna vrsta privremenog vlasništva.⁵⁵ Pampalonijev i Riccobonov pristup relativno su srodni s obzirom na to da po Riccobonu *dominium* sačinjavaju dva elementa od kojih je jedan *nudum proprietatis* sa *substantia rei* dok plodouživanje daje pravo na *species rei*. U tom kontekstu oba se pristupa mogu ocijeniti kao *pars dominii* pristupi uz određene razlike u argumentaciji.

Pampaloni je svoju tezu o plodouživanju kao *pars dominii* gradio tumačeći Paulov fragment iz D. 7. 1. 4, navodeći kako je u njemu plodouživanje nedvojbeno identificirano kao *pars dominii*, odnosno sastavni dio vlasništva koji ne egzistira kao samostalno pravo.⁵⁶

D. 7. 1. 4. Paulus libro secundo ad edictum. *Usus fructus in multis casibus pars dominii est, et exstat, quod vel praesens vel ex die dari potest.*

U mnogim slučajevima plodouživanje je dio vlasništva i postoji samo po sebi jer se može dodijeliti odmah ili od određenog datuma.

Po Pampaloniju je klasični koncept plodouživanja u suprotnosti s institutom služnosti. Dok kod služnosti imamo prisutno ograničenje nečijih vlasničkih prava, kod plodouživanja je riječ o idealnom dijelu vlasništva ili stvari koji vlasnik zadržava na *sui generis* način. Po njemu su Justinijanovi kompilatori, iz njima znanih razloga, plodouživanje svrstali u služnosti. Čudno je što uopće ne obraća pozornost na izraz *multis casibus* koji zapravo i u slučaju ispravnih teza ne isključuje mogućnost da u drugim slučajevima plodouživanje nije dio vlasništva. Pampalonijeve su teze u svom meritumu oslonjene na tumačenja srednjovjekovnih pravnika Placentina i Aca koje čita bez razmatranja šireg povijesnog konteksta koji bi dao doprinos njihovu tumačenju. Različite izvore nerijetko proglašava interpoliranim kako bi preostale dijelove iskoristio kao argumente u prilog svojoj tezi o prirodi plodouživanja.⁵⁷ Prvi kritički osvrt na njegove teze objavio je Buckland. Naglasio je kako pravo vlasništva uistinu uključuje i prava koja čine plodouživanje, ali da većina Pampalonijevih teza ne ukazuje ni na što više od toga. Buckland ističe kako se pravo plodouživanja razlikuje od prava na *pars dominii* vlasnika stvari jer je pravo na *pars dominii* zapravo samo ovlast vlasnika da se sa stvari koristi i ubire njezine plodove dok kod plodouživanja govorimo o konstituiranju posebnog prava.⁵⁸ Iako se izričito ne poziva na Pampalonija već analizira Bucklandov pristup, u svrhu objašnjenja plodouživanja Kagan navodi kako plodouživanje do Justinijana, a možda i kasnije, nije bilo *merum ius* već

53 Muzio Pampaloni, 'Il concetto classico dell'usufrutto' [1910] 22 BIDR, 109.

54 Salvatore Riccobono, *Lezioni di Istituzioni* (1907/08) (Cit. prema: Pier Paolo Zanzucchi, 'Rivista della letteratura romanistica italiana 1907-1908' [1909] 30 ZSS – Romanistische Abteilung, 509.

55 Silvio Perozzi, *Istituzioni di diritto romano*, sv. 1 (G. Barbèra, 1908), 780.

56 Osim na ovom izvoru, teze je gradio i kroz analize izvora poput: D. 44. 2. 21. 3. Pomponius libro 31 ad Sabinum, D. 20. 1. 11. 2. Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam, D. 7. 2. 9. Africanus libro quinto quaestionum, D. 33. 2. 26. 1. Paulus libro decimo quaestionum, D. 33. 2. 19. Modestinus libro singulari de heurematicis. Mi nećemo detaljnije ulaziti u njegove raščlambe, a u pogledu doprinosa možemo se samo složiti s Wesenerovom tezom po kojoj je Pampaloni, iako je teze o plodouživanju gradio u smjeru koji je moderna romanistika napustila, izazivajući otpore i neslaganje, afirmirao interes za ovu temu i obogatio romanističko naslijeđe (Gunter Wesener, 'Usus fructus' u: A. F. Pauly i G. Wissowa (ur.), *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, sv. 9. A. 1, J. B. (Metzlersche Buchhandlung, 1961), 1142.

57 Pampaloni (n. 53), 112-115.

58 Buckland (n. 12), 229-230.

*collection of rights (...) was a part of the ownership and servitudes were not.*⁵⁹ Njegov rad nije bio predmetom kritike, ali imajući u vidu iskazano, možemo ga svrstati u Pampalonijevu skupinu.

Pampalonijeve teze odbacio je Grosso, pobijajući ih sustavnom analizom velikog broja pravnih izvora.⁶⁰ On svoju raščlambu temelji na formalnim procesualnim argumentima ističući kako bi Pampalonijev koncept morao zadovoljiti tretman analogan konceptu imovine, što on ne zadovoljava jer je neosporno kako je vlasnik imao pravo na primjenu *actio negatoria* protiv onoga koji je bio titular plodouživanja.⁶¹ S druge strane, vlasnik nema *vindicatio usus fructus* jer ne drži plodouživanje kao pravo po sebi (već kao dio vlasničkih ovlasti, op. a.).⁶² Za Grossa je plodouživanje samostalno pravo još od perioda klasične jurisprudencije, koje se po svojoj prirodi svrstava u *iura in re aliena*.⁶³ Fiksnu točku u razradi i identifikaciji plodouživanja za njega su Julijanovi fragmenti.⁶⁴ U nešto mlađoj monografiji svoj pristup dodatno raščlanjuje navodeći kako je u klasičnom pravu jasno da je plodouživanje pravno uobličeno u formi *ius na uti i frui* koja nedvojbeno sažima i ograničava vlasništvo nečije stvari.⁶⁵

Bretone odbacuje Pampalonijev pristup navodeći kako je još u klasičnom pravu došlo do neovisnosti plodouživanja kao instituta. Položaj plodouživatelja potpuno je autonoman u odnosu na vlasnika, a jedina veza s vlasništvom je što je ono konstituirano iz njega, ali odvajajući se otvara potpuno autonomnu sferu.⁶⁶ S Pampalonijevim kritičarima slaže se i Pugliese. Oštru kritiku upućuje proizvoljnosti u tumačenju izvora, iako s gospodarskog aspekta ističe konceptijski blizak odnos vlasništva i plodouživanja.⁶⁷ U okviru svoje druge studije Pugliese jezgrovito iznosi svoj pogled o ovom fenomenu. Piše kako konstituiranje plodouživanja uzrokuje podjelu vrijednosti stvari jer jedan dio njezine vrijednosti odgovara plodouživatelju, a drugi „golom vlasniku“. Privilegije uporabe i stjecanja plodova pripadaju plodouživatelju dok neke druge ostaju „golom vlasniku“, ali unatoč tome nema prostora za iznošenje teze kako je dio vlasništva prenesen plodouživatelju. Tumačenja o *pars dominii* možda bi imala smisla da izvori u svojoj cjelini ne ukazuju na strogu definiciju plodouživanja kao samostalnog prava.⁶⁸ Među suvremenijim autorima kritiku je uputio La Rosa.⁶⁹

Jedini koji je direktno podržao Pampalonijeve poglede bio je Ambrosino; on je obraćajući veću pozornost na povijesni kontekst pokušao ukazati na povijesnu fazu u kojoj se plodouživanje prožimalo s vlasništvom kao svojevrsna preteča zajedničkog vlasništva. On pretpostavlja kako je plodouživanje u svojoj izvornoj strukturi bilo povezano s vlasništvom na način da nije

59 Kahana Kagan, 'The Nature of Ususfructus' [1946] 9 The Cambridge Law Journal, 163, 169.

60 Grosso (n. 11), 41.

61 Više u izvorima usp. D. 7. 6. 5. pr. Ulpianus libro 17 ad edictum; Gai Inst. 4. 3; Iust. Inst. 4. 6. 2. U literaturi usp. Matteo Marrone, 'Su rivendica e azione negatoria di usufrutto. Contributo all'analisi di. D. 39. 6. 42. pr. (Papin. 13 resp.)' u: Studi per Giovanni Nicosia, sv. 5 (Giuffrè, 2007), 209-223.

62 Grosso (n. 11), 42.

63 Grosso (n. 11), 4. Op. a. Ovakav koncept bit će prihvaćen i u suvremenom pravu usp. Marco Gardini, *Il regime giuridico delle servitù* (Campus, 2013), 16.

64 Grosso (n. 11), 72.

65 Giuseppe Grosso, *Problemi generali del diritto attraverso il diritto Romano* (Giappichelli, 1967), 173.

66 Mario Bretone, *La nozione romana di usufrutto. Dalla origini a Diocleziano* (Jovene, 1962), 160-165.

67 Pugliese (n. 52), 31-41.

68 Giovanni Pugliese 'On Roman Usufruct' [1965/66] 40 Tulane Law Review, 538-539.

69 Renato La Rosa, *Usus fructus. Modelli di riferimento e sollecitazioni concrete nella costruzione giuridica* (Jovene, 2008), 69.

postojalo vremensko ograničenje u izvršenju i da nije prestajalo neuporabom.⁷⁰ Ipak, njegovi pogledi odbačeni su zbog nedovoljnih podataka u izvorima pa cijeli pristup ostaje samo hipoteza.⁷¹ Sličan stav iznio je i von Lübtow navodeći kako je plodouživanje u 2. stoljeću pr. Kr. iz *pars dominii* transformirano u *utendi fruendi* kao samostalno pravo.⁷²

Meylan nije prihvatio tezu o *pars dominii* iako se u najvećem dijelu slaže s Riccobonovim pristupom. Vlasništvo je za Meylana univerzalno ovladavanje stvari (*res – dominium in re*). Vlasništvo postoji samo u svojoj biti i ne može se analizirati u pojedinim ovlastima ili pravima vlasnika. Vlasništvo postoji u svojoj cjelini i onda kada je njegov titular lišen sposobnosti da upravlja stvari ili ako je stvar kod neke treće osobe. Iako i on svoje poglede gradi na Riccobonovu pristupu, Kaser je Meylanove teze ocijenio kao ekstremne.⁷³

Za Kasera plodouživanje mora imati materijalni element, kao stvarno pravo, a taj objekt čini plodove. U nekoj primitivnijoj (starijoj) prirodi plodouživanja, ono bi bilo samo vlasništvo nad plodovima. Tada plodovi nisu činili jedinstven korpus sa stvari kako je to slučaj kod klasičnog prava. U tom primitivnom konceptu jedna osoba bila je titular nad stvari, a druga nad plodovima. Kasnije je ovakav koncept morao biti napušten pa je plodouživanje postalo koncept *merum ius*, kako ga opisuje Riccobono. Jurisprudenti su pronašli teorijsku konstrukciju koja regulira odnos vlasnika i plodouživatelja. Vlasnik ima pravo nad supstancom, a plodouživatelj nad *species rei*. Kod Kasera ostaje nejasno uklapa li se kod njega pravo na *species rei* u koncept *pars dominii*, kako je to slučaj kod Riccobona. Kako god, on ne odbacuje kruto koncept *pars dominii*, kao što je to slučaj s Meylanom.⁷⁴

U kontekstu Riccobonovih teza Buckland je istaknuo kako se s njima donekle i slaže, osobito u segmentu definiranja plodouživanja u klasičnom rimskom pravu kao – *diritto di usare e godere delle cose aliene salva la sostanza i.e. senza attingere, esclusa, la sostanza*, ali inzistira na jednoj točki, a to je da je plodouživanje *merum ius* koji nije povezan sa stvari – *no juridical relation to the physical thing, differing in this respect from praedial servitudes*.⁷⁵ Nama se ova teza o odnosu plodouživanja s predmetom čini previše kruta, ako uzmemo u obzir da je plodouživanje stvarno pravo.

Bretone odbacuje Riccobonove teze ističući kako su dvosmislene jer plodouživanje konfiguriraju kao pripadnost nekoj vrsti (*species*), a to nas vraća na paradigmu vlasništva, bez identifikacije konkretnog sadržaja prava kroz *utendi fruendi*.⁷⁶ Sa sličnim argumentima teze odbacuje i Vaucher.⁷⁷

70 Rodolfo Ambrosino, 'Usus fructus e Communio (profilo storico dell'usufrutto)' [1950] 16 SDHI, 183-220.

71 Op. a. Odbacili ga: Grosso (n. 11), 55-58; Pugliese, (n. 52), 34-36.

72 Ulrich Von Lübtow, *Schenkungen der Eltern an ihre minderjährigen Kinder und der Vorbehalt dinglicher Rechte* (Verlag Moritz Schauenburg, 1949), 36.

73 Max Kaser, 'Geteiltes Eigentum im alteren römischen Recht', u: *Festschrift Paul Koschaker zum 60. Geburtstag überreicht von seinen Fachgenossen*, sv. 1 (Verlag Herm. Böhlaus Nachfolger, 1939), 458-459.

74 Kaser (n. 73), 445. Op. a. To je vidljivo i u Kaserovu prikazu Grossove knjige o plodouživanju. U kontekstu predmetne rasprave o prirodi plodouživanja Kaser piše kako pravnici ovo nisu rješavali prema jednostavnom teorijskom principu, pri čemu plodouživanje uglavnom označava *ius in re aliena*, a tek povremeno *pars dominii*. Usp. Max Kaser, 'Giuseppe Grosso, Usufrutto e figure affini nel diritto romano, Seconda edizione ampliata. Torino, Giappichelli, 1958. XIX, 522 S.' [1959] 76 ZSS – Romanistische Abteilung, 607.

75 Buckland (n. 12), 355.

76 Bretone (n. 66), 183

77 René Frank Vaucher, *Usufruit et pars dominii. Étude sur la notion Romaine de l'usufruit considéré par rapport a la propriété* (Imprimerie la Concorde, 1940), 17.

Villey je pokušavao dokazati kako Rimljani uopće nisu poznavali koncept stvarnih prava ni identifikaciju subjektivnog prava, povlačeći paralele između *res corporales* i *res incorporales* i izvođeci zaključak kako tjelesna stvar nije čisto materijalna stvar već uključuje niz različitih pravnih aspekata pa kao cjelina čini *ius fundi*. Tako plodouživanje ulazi u fundus onoga što tjelesna stvar sadržava. Prema tome, plodouživanje je kod Vileya *pars*, ali *pars rei*, a ne *pars dominii*.⁷⁸ Kritike njegovu pristupu uputili su Grosso i Pugliese.⁷⁹

Perozzijev pristup o plodouživanju kao privremenom vlasništvu nije bio predmetom većih znanstvenih rasprava, ali je odbačen kao suprotan temeljnim načelima prava vlasništva.⁸⁰ Još od razdoblja Dioklecijana nedvojbeno je kako vlasništvo nije moguće prenijeti na određeni vremenski interval – *ad tempus proprietatis transferri nequiverit*.⁸¹ Nadalje, razgraničavajući ovlasti plodouživatelja nameće se pitanje kakvo bi to bilo vlasništvo koje vlasniku ne daje ni posjed ni pravo otuđenja stvari i čijim se sadržajem mora koristiti bez uništavanja ili bilo kakvog umanjanja vrijednosti u procesu uporabe. Svako prekoračenje granica plodouživanja označava kršenje vlasničkih prava. Masson je u svom osvrtu na Perozzijev pristup istaknuo kako ne isključuje mogućnost da je u bizantskom pravu nešto ovako i moglo biti konstituirano, ali da u kontekstu konstituiranja plodouživanja u klasičnom pravu ovakav pristup bez snažnih argumenata unosi pomutnju u znanstveni diskurs.⁸²

Masson je izgradio tzv. miješanu teoriju koja je djelomično oslonjena na Bucklandovo učenje. Na razvoj plodouživanja gleda kroz nekoliko evolutivnih faza. Prva faza je razumijevanje izgrađeno na temelju Julijanova pristupa, zatim pristup njegovih nasljednika i u konačnici uobličenje u Justinijanovu pravu. Po Massonu plodouživanje ima dvostruki karakter: *sui generis* pravo pripada plodouživatelju, a ujedno i kao *pars rei* pripada vlasniku. Svaki vlasnik u okviru svojih vlasničkih ovlasti ima i plodouživanje jer je ono materijalni dio objekta. Ovakav pristup po njemu nam omogućuje razumijevanje cijelog niza izvora oko kojih su se u znanstvenom diskursu vodile rasprave, uključujući i Paulov fragment iz D. 7. 1. 4. Po njemu ono što plodouživanje omogućuje ostaje u sferi osobnog prava pojedinca koji to crpi dok u odnosu na vlasnika stvari označava *pars rei* kao materijalni element. Dvoslojnost ovog koncepta nije nepropusna pa tako i plodouživanje kao osobno pravo i *pars rei* prava vlasništva omogućuju stjecanje vla-

78 Michel Villey 'Du sens de l'expression jus in re en droit romain classique' [1949] 2 RIDA, 417-436.

79 Grosso (n. 11), 53-55; Giovanni Pugliese, 'Res corporales, res incorporales e il problema del diritto soggettivo', u: Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz nel XLV del suo insegnamento, sv. 3 (Jovene, 1953), 223.

80 Grosso (n. 11), 58-59; Vaucher (n. 77), 29; La Rosa (n. 69), 49. U svojoj analizi Vaucher ističe kako je Perozzi zanemario Gajeve fragmente koji su u suprotnosti s njegovim pristupom Gai Inst. 2. 14 u kojem se plodouživanje navodi kao posebna netjelesna stvar. Usp. Gai Inst. 2. 14 (...) *nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fructu et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum [quas etiam servitutes vocantur]*. Samo pravo nasljeđivanja, samo plodouživanje i samo pravo potraživanja iz obveznog odnosa su bestjelesne stvari. Ovdje se ubrajaju i prava na gradskim i seoskim nekretninama koje se još nazivaju služnostima; Gai Inst. 2. 40. *Sequitur ut admoneamus apud peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est, aut dominus non intellegitur. Quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegatur dominus. Sed postea divisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere*. Valja napomenuti kako kod peregrina postoji samo jedna vrsta vlasništva, te da se netko ili smatra za vlasnika ili nije vlasnik. Takvo pravilo je nekada primjenjivao i rimski narod: svatko je bio ili vlasnik po kviritskom pravu ili nije smatran za vlasnika. Međutim, kasnije je izvršena podjela vlasništva tako da jedan može biti vlasnik po kviritskom pravu, a drugi bonitarni vlasnik.

81 Usp. *Fragments Vaticana* 283.

82 Pierre Masson, 'Essai sur la conception de l'usufruit en droit romain' [1934] 13 *Revue historique de droit français et étranger*, 193.

sništva nad plodovima.⁸³ Po njemu još od Justinijanova razdoblja dolazi do ukidanja ovakvog dvostrukog karaktera koji se prvenstveno ogleda u eliminaciji koncepta plodouživanja kao *pars rei*. Kritike Massonovu pristupu ogledaju se u tome što nije detaljno odredio pojam *pars* u konceptu *pars rei*. Osim toga, u njegovu konceptu sporno je što stvar gubi svoj element kada plodouživanje prestane biti *pars rei*. Gubljenjem tog elementa stvar gubi i svoj identitet. U kontekstu raščlambe pitanja plodova dolazi do osobitog paradoksa gdje Masson na neki način sam negira svoju tezu navodeći kako plodouživanje *pars rei* ne postoji jer je materijalni element fikcija.⁸⁴ Tezu o plodouživanju *pars dominii* jasno pokušava odvojiti od Pampalinijeva pristupa navodeći kako plodouživanje *pars rei* ne pripada vlasniku kao *causa dominii* već kao materijalni element stvari.⁸⁵ No, budući da ranije naznačava kako je materijalni element samo fikcija, postavlja se pitanje što je onda po prirodi vlasnikovo plodouživanje? Vaucher smatra kako je Massonov pristup kontradiktoran jer ako je materijalni element za koji Masson drži da je *pars dominii* samo fikcija, plodouživanje po prirodi, ako postoji, kod vlasnika mora biti *causa dominii*. U pogledu transformacije u postklasičnom pravu Vaucher ističe kako su Massonove teze upitne jer je za njih velik broj izvora neophodno proglasiti interpoliranim, a za što ne postoje čvrsti argumenti.⁸⁶

Bonfante naglašava kako plodouživanje kao *pars dominii* nije ništa drugo nego prijevod bez raščlambe u svrhu izgovora za primjenu pravila o vlasništvu na plodouživanje u srednjovjekovnom kontekstu.⁸⁷ Po Bonfanteu je pristup ograničenja samo na plodove neadekvatno sintetiziran, iako ima dragocjenih elemenata. S druge strane, pristup plodouživanju kao privremenom vlasništvu je nelogičan s obzirom na to da plodouživatelj nedvojbeno nema jednaka prava kao vlasnik.⁸⁸

Jasno je kako plodouživanje ograničava vlasnika i kako gašenjem plodouživanja dolazi do oslobađanja tereta koji je ograničavao dotadašnji opseg prava vlasnika.⁸⁹ Ipak, ono što je on imao za vrijeme trajanja plodouživanja nije bilo „golo vlasništvo“ (*nudum proprietas*) jer takvog vlasništva nema⁹⁰, a nije bilo ni u rimskom pravu na što ukazuju i izvori kada vlasniku stvari dozvoljavaju npr. obnovu srušene zgrade, sudsku obranu od oduzimanja stvari od strane treće osobe, akviziciju blaga i sl.⁹¹

Naposljetku smatramo kako je pristupe koji su koncept plodouživanja promatrali kao *pars dominii* i nesamostalno pravo, stavljajući u fokus oduzimanje dijela ekonomskog sadržaja, neophodno promatrati u njihovoj povijesnoj dimenziji.⁹² U okviru Justinijanove kodifikacije

83 Masson (n. 82), 194.

84 *Cette pars rei n'est d'ailleurs qu'un symbole; elle désigne le droit aux fruits, et indique nettement que ce propriétaire n'a pas un droit de jouir séparé de son droit de propriété, mais que celui-ci lui donne les fruits, ce qu'on appelle usus fructus, parce qu'il porte sur toute la chose, dont cet usus fructus n'est qu'une partie* (Masson (n. 82), 177-178).

85 Masson (n. 82), 216.

86 Vaucher (n. 77), 27-28.

87 Isti argument usp. Bretone (n. 66), 177.

88 Bonfante (n. 13), 65-73.

89 Giuseppe Grosso, 'Problemi costruttivi e sistematici dell'usufrutto nel diritto romano' [1943] 9 SDHI, 161.

90 Op. a. Iako će ovim pojmom nerijetko biti označen položaj vlasnika za vrijeme trajanja plodouživanja.

91 Usp. Hebib (n. 5), 188.

92 Gunter Wesener, 'Zur Frage der Ersitzbarkeit des ususfructus', u: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, sv. 1 (Giappichelli, 1968), 207.

izvore je potrebno promatrati u njihovoj međusobnoj povezanosti. S tim u vezi, jasno je kako kontroverze iz fragmenta D. 7. 1. 4 nisu temeljna usmjerenja.⁹³ Cjelokupna doktrina izgrađena u vezi s ovim izvorom svoje dogmatsko izvorište ima u učenjima srednjovjekovnih pravnih škola koje su u feudalnom razdoblju takvim tumačenjima stvarale osnovu za razradu koncepta podijeljenog vlasništva, a na što ćemo i ukazati u nastavku.

Padom feudalizma konačno je bilo moguće napustiti doktrinarne koncepte podijeljene imovine koji su do tada imali praktično gospodarski značaj. Tako u *Code civilu* jasno uočavamo opširnu pravnu razradu plodouživanja kao samostalnog prava, gdje njegove temeljne karakteristike poput osobnosti i privremenosti, koje uporište imaju u svrzi iz koje je plodouživanje, daju jasnu strukturalnu vrijednost. Ovakav pristup jasno uspostavlja čvrstu granicu između plodouživanja i vlasništva i ukazuje kako u postfeudalnoj državi više nema prostora za pristup podijeljene imovine.⁹⁴

Pravna doktrina od početka 20. stoljeća također je napustila pristup koji promatra plodouživanje kao *pars dominii*, a rasprave koje su u romanistici vođene pokušavale su doći do odgovora o pravnoj prirodi plodouživanja u razdoblju njegova začetka.⁹⁵ Ipak, od druge pol. 20. stoljeća prevladali su argumenti Grossa, Bonfantea i Pugliesea prema kojima je plodouživanje još od perioda klasičnog prava institut različit od vlasništva, vlastite svrhe i kvalifikacije i djelovanja *utendi fruendi*, kako je vidljivo i iz njegove definicije.⁹⁶

U kontekstu doktrinarnog pristupa u razumijevanju plodouživanja kao *pars dominii*, iako je napušten zbog pogrešno postavljenih teza i neadekvatnih argumenata, valja naznačiti kako plodouživanje i vlasništvo u pogledu ovlasti titulara, ne dovodeći u pitanje samostalnost plodouživanja kao prava, nisu odijeljeni nepropusnom granicom.⁹⁷

Vlasništvo je jedinstveno pravo čiji je opći sadržaj umanjen za vrijeme konstituiranja plodouživanja. Njegov puni opseg vraća se tek utrućem tuđeg prava na plodouživanje. U fazi umanjenog opsega prava sadržaj prava vlasništva ne može biti korišten što neosporno potvrđuje kako plodouživanje ograničava i sažima pravo vlasništva. S druge strane, sadržaj prava plodouživanja označava djelomični sadržaj prava vlasnika nad stvari.

5. ZAKLJUČCI

Istraživanjem rimskih izvora u okviru bolonjske škole dolazi do razvoja teorije o dvije vrste plodouživanja: nevlasničko plodouživanje (*ususfructus formalis, qui est servitus*) i vlasničko plodouživanje (*ususfructus causalis, qui est cum proprietate*). Ovakav teorijski pristup zapravo je

93 Sebastiano Tafaro, 'Pars rei e proprium quiddam' [1972] 18 Labeo, 199.

94 Usp. Code civil (1804) § 582-624., dostupno na: 'Code civil 1804', <www.legifrance.gouv.fr>, pristupljeno: 15. 11. 2023.

95 Usp. Bernhard Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts* (Julius Buddeus, 1875), 651.

96 Tafaro (n. 93), 191; Aldo Schiavone (ur.), *Diritto privato romano. Un profilo storico* (Giulio Einaudi, 2010), 309; Jose Maria Blanch Nougués, 'El legado de usufructo a favor de las personas jurídicas en el derecho romano' [2010] 14 Iustel - Revista General de Derecho Romano, 1.

97 Afirmativno u kontekstu propusnosti te granice u rimskom pravu piše Baldessarelli. Usp. Franco Baldessarelli, 'La ricostruzione giuridica italiana del concetto romano di usufructus' [1991] 38 RIDA, 96-102.

pristup podjele vlasništva na direktno (*dominium directum*) i koristovno (*dominium utile*), a što je produkt srednjovjekovne pravne doktrine. Ovakav pristup pravnih škola u cjelokupnom razdoblju *ius commune* iskriviti će prirodu razumijevanja instituta plodouživanja kao samostalnog prava i tek će *Code civil* i drugi građanski zakonici širom Europe izvršiti povratak na izvorne rimske korijene.

U odnosu na izloženo, najbliži smo Puglieseovim stavovima, a pristup prirodi plodouživanja sumirali bismo kako slijedi: (1) Plodouživanje i vlasništvo nisu identični instituti i plodouživanje se ne može smatrati vlasništvom, od kojeg se razlikuje po svojoj privremenosti ili ograničenosti u ovlastima. (2) Plodouživanje je pravo nekoga (subjekt) nad nečim što nije njegovo (objekt) uz prisutnost vanjskog ograničenja očuvanja supstance. Ovlasti titulara ne konfiguriraju objekt prava već jasno postavljaju granice korištenja nad predmetom plodouživanja. (3) S gospodarskog aspekta, plodouživanje je dio imovine pa su ovlasti uključene u plodouživanje uklonjene iz sadržaja vlasti vlasnika stvari kojemu je onemogućeno crpljenje njegovih prava u granicama prava propisanih plodouživatelju.

Dok prva dva postulata jasno potvrđuju kako su vlasništvo i plodouživanje dva različita prava, treći ukazuje na njihovu blisku povezanost u dogmatskoj dimenziji i s gospodarskog aspekta. Cijeli povijesni proces razrade rimskog koncepta usmjeren je trećem postulatu, tj. razumijevanju prilagođavanja individualnosti konkretnog sadržaja koji omeđuje i sažima vlasništvo kroz oduzeti *utendi fruendi*. Ipak, ta veza postoji samo u kontekstu ovlasti nad predmetom s obzirom na to da su svi pokušaji strukturnog smještaja plodouživanja kao *pars dominii* prava vlasništva, koji su bili prvenstveno produkt supstancijalnog odnosa ekonomskog sadržaja i njegova značaja društvene odnose, propali i ne mogu služiti kao idiomi u izgradnji bilo kakve pravne konstrukcije.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ambrosino R, 'Usus fructus e Communio (profilo storico dell'usufrutto)' [1950] 16 SDHI, 183
2. Apostolova Maršavelski M, 'Dominium utile u tekstovima Ivana Arhidakona Goričkog (1334. god.)' [2013] 63 Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1187
3. Baldessarelli F, 'La ricostruzione giuridica italiana del concetto romano di ususfructus' [1991] 38 RIDA, 41
4. Berger A, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law* (American Philosophical Society 1953)
5. Besta E (ur.), *L'opera d'Irnerio (Contributo alla storia del diritto italiano)*, sv. 2: Glosse inedite d'Irnerio al Digestum Vetus (Loescher, 1896) (reprint: Forni, 1980)
6. Biondi B, 'Ususfructus' [1953] 4 IURA, 214
7. Blanch Nougues J. M., 'El legado de usufructo a favor de las personas jurídicas en el derecho romano' [2010] 14 Iustel - Revista General de Derecho Romano, 1
8. Bloch M, *Feudal Society* (Chicago University Press, 1968)
9. Bonfante P, *Corso di diritto romano*, vol. 3 (Giuffrè, 1968)
10. Bottiglieri A, *La nozione romana di enfiteusi* (Edizioni Scientifiche Italiane, 1994)
11. Bretone M, *La nozione romana di usufrutto. Dalla origini a Diocleziano* (Jovene, 1962)

14. Buckland W W, 'The conception of usufruct in classical law' [1927] 43 *Law Quarterly Review*, 159
13. Bussi E, *Le formazione dei dogmi di diritto privato nel diritto comune*, sv. 1: Diritti reali e diritti di obbligazione (CEDAM, 1937)
14. Cariota-Ferrara L, *L'Enfiteusi* (UTET, 1950)
15. Conte E, 'Cómo entender el lazo feudal: un capítulo en la historia del ius commune de la europa medieval' [2014] *Glossae - European Journal of Legal History*, 86
16. De Ruggiero R, *Usufrutto e diritti affini (c. d. servitù personali)* (Lorenzo Alvano 1913)
17. Di Marco S, 'Sulla definizione romana dell'usufrutto' u: *Studi in onore di C. Fadda*, vol. 1 (Luigi Piero 1906), 189
18. Gardini M, *Il regime giuridico delle servitù* (Campus, 2013)
19. Grossi P, *L'Europa del diritto* (Gius. Laterza & Figli, 2011)
20. Grossi P, *Il dominio e le cose. Percezioni medievali e moderne dei diritti reali* (Giuffrè, 1992)
21. Grosso G, 'Forma e contenuto nella teoria romana dell'usufrutto', u: *Studi in onore Emilio Betti*, vol. 2 (Giuffrè, 1962), 533
22. Grosso G, 'Problemi costruttivi e sistematici dell'usufrutto nel diritto romano' [1943] 9 *SDHI*, 157
23. Grosso G, *Problemi generali del diritto attraverso il diritto Romano* (Giappichelli, 1967)
24. Grosso G, *Usufrutto e figure affini nel diritto romano* (Giappichelli, 1958)
25. Hebib M, '*Ius utendi ususfructus*: Suvremeni izazovi kroz prizmu rimske kazuistike' [2023] 9-10 *Pravna misao*, 7
26. Hebib M, *Plodouživanje (ususfructus): primjena rimskog koncepta u dubrovačkom pravu* (neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet 2022)
27. Kagan K, 'The Nature of Ususfructus' [1946] 9 *The Cambridge Law Journal*, 159
28. Kaser M, 'Geteiltes Eigentum im alteren römischen Recht', u: *Festschrift Paul Koschaker zum 60. Geburtstag überreicht von seinen Fachgenossen*, sv. 1 (Verlag Herm. Böhlau Nachfolger, 1939), 445
29. Kaser M, 'Giuseppe Grosso, Usufrutto e figure affini nel diritto romano, Seconda edizione ampliata. Torino, Giappichelli, 1958. XIX, 522 S.' [1959] 76 *ZSS – Romanistische Abteilung*, 606
30. Kelley DR, 'De origine feudorum: The Beginnings of an Historical Problem' [1964] 39 *Speculum*, 207
31. La Rosa R, *Usus fructus. Modelli di riferimento e sollecitazioni concrete nella costruzione giuridica* (Jovene, 2008)
32. Lučić Z i Hebib M, 'Rimsko pravo – legitimacijski faktor europskog identiteta' [2021] 64 *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 249
33. Marrone M, 'Su rivendica e azione negatoria di usufrutto. Contributo all'analisi di. D. 39. 6. 42. pr. (Papin. 13 resp.)' u: *Studi per Giovanni Nicosia*, sv. 5 (Giuffrè, 2007), 209
34. Masson P, 'Essai sur la conception de l'usufruit en droit romain' [1934] 13 *Revue historique de droit français et étranger*, 161
35. Nicholas B, *An Introduction to Roman Law* (Oxford University Press, 2008)
36. Pampaloni M, 'Il concetto classico dell'usufrutto' [1910] 22 *BIDR*, 109
37. Perozzi S, *Istituzioni di diritto romano*, sv. 1 (G. Barbèra, 1908)
38. Pugliese G, 'On Roman Usufruct' [1965/66] 40 *Tulane Law Review*, 523
39. Pugliese G, '*Res corporales, res incorporales* e il problema del diritto soggettivo', u: *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz nel XLV del suo insegnamento*, sv. 3 (Jovene, 1953), 223

40. Pugliese G, *Usufrutto, uso e abitazione* (Trattato dir. civ. diretto da F. Vassalli, 1956)
41. Rossi G, *'Duplex est ususfructus' Ricerche sulla natura dell'usufrutto nel diritto comune*, sv. 1 (CEDAM, 1996)
42. Schiavone A (ur.), *Diritto privato romano. Un profilo storico* (Giulio Einaudi, 2010)
43. Schulz F, *Classical Roman Law* (Clarendon Press, 1951)
44. Tafaro S, *'Pars rei e proprium quiddam'* [1972] 18 *Labeo*, 192
45. Van der Walt A, *'Bartolus's Definition of Dominium and Interpretations Thereof since the Fifteenth Century'*, [1986] 49 *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg – Journal for Contemporary Roman-Dutch Law*, 305
46. Vaucher RF, *Usufruit et pars dominii. Étude sur la notion Romaine de l'usufruit considèrè par rapport a la proprièté* (Imprimerie la Concorde, 1940)
47. Villey M, *'Du sens de l'expression jus in re en droit romain classique'* [1949] 2 *RIDA*, 417
48. Von Lübtow U, *Schenkungen der Eltern an ihre minderjährigen Kinder und der Vorbehalt dinglicher Rechte* (Verlag Moritz Schauenburg, 1949)
49. Wesener G, *'Usus fructus'* u: A. F. Pauly i G. Wissowa (ur.), *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, sv. 9. A. 1, J. B. (Metzlersche Buchhandlung, 1961)
50. Wesener G, *'Zur Frage der Ersitzbarkeit des ususfructus'*, u: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, sv. 1 (Giappichelli, 1968), 203
51. Wickham C, *'From the Ancient World to Feudalism'* [1984] 103 *Past & Present*, 3
52. Wieling HJ, *'Nuda proprietas'*, u: *Sodalitas – scritti in onore di Antonio Guarino*, sv. 5 (Jovene, 1984), 2019
53. Windscheid B, *Lehrbuch des Pandektenrechts* (Julius Buddeus, 1875)
54. Zanzucchi PP, *'Rivista della letteratura romanistica italiana 1907-1908'* [1909] 30 *ZSS – Romanistische Abteilung*, 509
55. Zimmermann R, *Roman Law, Contemporary Law, European Law – The Civilian Tradition Today* (Oxford University Press, 2001)

IZVORI

1. 'Code civil 1804' <www.legifrance.gouv.fr>, pristupljeno: 15. 11. 2023.
2. 'Codice Civile Svizzero (del 10 dicembre 1907)' <www.fedlex.admin.ch>, pristupljeno: 23. 11. 2023.
3. 'Das Bürgerliche Gesetzbuch (Fassung - Reichsgesetzblatt 1896, ausgegeben am 24. 8. 1896, in Kraft seit 1. 1. 1900.)' <www.gesetze-im-internet.de/bgb/>, pristupljeno: 23. 11. 2023.
4. 'Riedlberger' <www.riedlberger.de/amanuensis>, pristupljeno: 17. 12. 2023.
5. Austrijski građanski zakonik (D Arandelović tr, Nova štamparija – Davidović 1906)
6. Codice civile del Regno d'Italia (Stamperia Reale, 1865)
7. Cohn, MC (ur.) *'Die Epitome exactis regibus, mit Anhängen und einer Einleitung'* u: *Studien zur Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter* (Weidmannsche Buchhandlung, 1884)
8. *Corpus Iuris Civilis*⁹⁸

98 Obrada rimskih pravnih izvora izvršena je korištenjem sustava: BIA - Bibliotheca iuris antiqui, Sistema informativo integrato sui diritti dell'antichità, Direzione scientifica di Nicola Palazzolo, Milano 2000.

9. de Saxoferrato B, *In Primum Digesti Veteris Partem Commentaria* (Apud Iuntas, 1615)
10. de Saxoferrato B, *In Secundam Digesti Novi Partem Commentaria* (Apud Iuntas, 1615)
11. de Saxoferrato B, *In Secundum atque Tertiam Codicis Partem* (Apud Iuntas, 1615)
12. de Ubaldus B, *In primam Digesti Veteris partem commentaria* (Apud Iuntas, 1586)
13. Fitting H (ur.), *Juristische Schriften des frühen Mittelalters: aus Handschriften meist zum ersten Mal herausgegeben und erörtert* (Buchhandlung des Weisenhauses, 1876)
14. Fitting H (ur.), *Summa Codicis des Irnerius* (J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1884)
15. Mor CG (ur.), *Fonti delle Exceptiones legum Romanarum: Libro di Ashburnham, Libro di Tubinga, Libro di Graz*, vol. 3 (Vita e pensiero, 1935)
16. Zanetti G (ur.), *Questiones de iuris subtilitatibus* (La Nuova Italia, 1958)

Mirza Hebib*

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF USUFRUCT IN THE ROMAN LEGAL TRADITION

Summary

The concept of usufruct as an independent right, *ius in re aliena*, was not questioned in Justinian's sources, while on the other hand, its systematisation, development, and legal nature in analyses of classical law were the subject of serious debates among Romance experts, mainly in Italian Romance studies from the beginning of the 20th century. Some experts in Romance studies understood usufruct as *pars dominii*, i.e. part of the property right that the owner retains for himself, thereby denying him the position of a special right. Such a concept originates from the glossator and post-glossator schools and, the paper analyses strong reflections of their teaching on contemporary legal doctrine.

The paper deals with the concept and definition of usufruct and conducts analysis into the legal sources and reasons that led to differences in the understanding of the legal nature of the institute in the Roman legal tradition.

Keywords: usufruct, ususfructus, Roman law, Roman legal tradition, civil law, glossators, post-glossators, emphyteusis, feudal law, pars dominii

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

* Mirza Hebib, PhD, Assistant Professor, Faculty of Law, University in Sarajevo, Obala Kulina bana 7, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. E-mail address: m.hebib@pfsa.unsa.ba. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3571-6768>.

